

РОЗДІЛ 3 МЕТОДИКА

УДК 37.091.12:36-051]:001.12/18 (045)
DOI <https://doi.org/10.32782/philspu/2023.3.22>

ОСОБИСТІСНО ЗОРІЄНТОВАНІ ОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Барановська Лілія Володимирівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної освіти
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
ORCID ID: 0000-0002-3437-7995

Заслужена Алла Андріївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов і перекладу
Національного авіаційного університету
ORCID ID: 0000-0001-5628-790X

У статті обґрунтована доцільність застосування особистісно зорієнтованих технологій у підготовці фахівців соціономічних професій. Це зумовлено ціннісною спрямованістю діяльності працівників соціальної сфери, об'єктом праці яких є особа з її різноманітними проблемами. Їхня діяльність вимагає застосування технологій, які передбачають приділення пильної уваги людині, студентові, які в освітній діяльності набувають значення найвищої цінності. Вироблення здатності фахівця орієнтуватись у динамічній, нестандартній соціальній ситуації, професійно управляти нею зумовлює необхідність запровадження в навчальний процес інноваційних освітніх технологій, які є школою розвитку на основі суб'єкт-суб'єктного типу відносин, базованих на демократичності, діалогічності і рефлексивності; цей тип є системою навчання за формулою: проблемна діяльність – рефлексія – досягнення.

Використання особистісно зорієнтованих освітніх технологій дозволить подолати існуючі в підготовці фахівців соціономічних професій суперечності. Методологічними принципами, на яких вони базуються, є: принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій; принцип особистісно розвивального спілкування; принцип використання співпереживання як психологічного механізму у вихованні особистості; принцип систематичного аналізу (педагогом) власних і чужих вчинків. Обґрунтована доцільність використання імітаційних освітніх технологій, технологій ситуативного навчання, технологій евристичного (дослідницького) навчання для підготовки представників цих професій.

Важливими ознаками використання особистісно зорієнтованих технологій є: наявність у здобувачів вищої освіти мотивації до навчання; сформованість у закладі вищої освіти сприятливого, комфортного і безпечного освітнього середовища; використання ефективних форм, методів і технік навчання; опора на досвід, знання, уміння і навички студентів; наявність у здобувачів вищої освіти відчуття контролю над процесом свого навчання; досягнення успіху, задоволення пізнавальних потреб та потреби у самореалізації; відсутність факторів ризику для здоров'я; зміна змісту навчання і позиції викладача.

Ключові слова: фахівці соціономічної сфери, інноваційні освітні технології, особистісно зорієнтовані освітні технології, методологічні принципи, імітаційні технології, технології ситуативного навчання, технології евристичного (дослідницького) навчання, кейс технології.

Baranovska Liliia, Zasluzhena Alla. Personally-oriented educational technologies in the training of specialists in socionomic professions

The article argues for the feasibility of using person-centered technologies in the training of specialists in the socionomic field. This is driven by the value-oriented nature of the activities of social workers, whose object of work is a person with various problems. Their work requires the use of technologies that prioritize attentive focus on the individual, the student, who gains the highest value in educational activities. The development of a specialist's ability to navigate in a dynamic, non-standard social situation, to manage it professionally necessitates the introduction of innovative educational technologies into the educational process. These technologies are based on individual-individual relationships that emphasize democracy, dialogic, and reflectivity; this type forms a learning system following the formula: problem-solving activity – reflection – achievement.

The use of person-centered educational technologies will help overcome existing contradictions in the training of specialists in socionomic professions. The methodological principles they are based on include the principle of purposeful creation of emotionally enriched educational situations; the principle of personally developmental communication; the principle of using empathy as a psychological mechanism in personality development; the principle of systematic analysis (by the educator) of one's own and others' actions. The reasoned expediency of using simulation educational technologies, situational learning technologies, and heuristic (research-based) learning technologies for training representatives of these professions is justified.

Key features of using person-centered technologies include motivation for learning among higher education students; formation

of a favourable, comfortable, and safe educational environment in the institution of higher education; use of effective forms, methods, and teaching techniques; reliance on the experience, knowledge, skills and abilities of students; students having a sense of control over the process of their learning process; achieving success, satisfying cognitive needs and the need for self-realization; absence of health risk factors; a shift in the content of teaching and the instructor's stance.

Key words: *specialists in socioeconomic, innovative educational technologies, person-oriented educational technologies, simulation technologies, situational learning technologies, heuristic (research) learning technologies, and case technologies.*

Вступ. Соціальна поведінка української молоді впродовж останніх десятиліть характеризується громадянською активністю, зумовленою впливом загальнолюдських цінностей. У сфері формування фахівців соціономічних професій використання особистісно зорієнтованих освітніх технологій є особливо актуальним, оскільки саме їхня професійна підготовка є ціннісно спрямованою діяльністю з оволодіння практиками, які нормуються в сукупній системі суспільного життя. Об'єктом праці цих фахівців є особа з її різноманітними проблемами, вирішити котрі покликані психологи, соціологи, соціальні працівники, педагоги, юристи, лікарі, що вимагає застосування технологій, які передбачають приділення пильної уваги людині, студентові. Вони в освітній діяльності набувають значення найвищої цінності. Вироблення здатності фахівця орієнтуватись у динамічній, нестандартній соціальній ситуації, професійно управляти нею зумовлюють необхідність упровадження в навчальний процес інноваційних освітніх технологій, які є школою розвитку на основі суб'єкт-суб'єктного типу відносин, базованих на демократичності, діалогічності і рефлексивності; цей тип є системою навчання за формулою: проблемна діяльність – рефлексія – досягнення.

Використання особистісно зорієнтованих освітніх технологій дозволить подолати існуючі в підготовці фахівців соціономічних професій суперечності: між соціальним замовленням на «зрілого» випускника і його фактичною особистісною незрілістю, яка виявляється в неготовності включатися в реально наявні сфери практик; між традиційними формами та методами навчання у ЗВО, спрямованими на трансляцію професійних знань і необхідністю «вирощування» особистісної зрілості студента; між отриманим студентами життєвим досвідом і необхідністю вирішувати складні життєві проблеми клієнтів у професійній діяльності.

Матеріали та методи. З метою дослідження проблеми використання особистісно зорієнтованих освітніх технологій в підготовці майбутніх фахівців соціономічних професій використано сукупність наукових методів. Серед них – *загальнонаукові*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, конкретизація, які забезпечили можливість формулювання вихідних положень і виокремлення основних ідей, що становлять теоретичну основу дослідження проблеми; *конкретнонаукові*: *термінологічний аналіз*, (дозволив визначити дефініції ключових понять); *причинно-наслідковий аналіз*, що сприяв прогнозуванню позитивних результатів фахової діяльності представників соціономічних професій, підготовлених в умовах використання особистісно зорієнтованих технологій; *структурно-функціональний аналіз* (застосовувався з метою з'ясування психологічної та змістової

значущості зазначених технологій). Конкретизація застосування інноваційних особистісно зорієнтованих освітніх технологій відбувалась з урахуванням змісту Державного стандарту вищої освіти з підготовки майбутніх бакалаврів із соціальної роботи.

Результати. Інноваційні освітні технології, до яких належать і особистісно зорієнтовані технології, сприяють «вирощуванню» соціальної та психологічної зрілості фахівців соціономічної сфери. З огляду на зазначене, виникає потреба здійснити психолого-педагогічний аналіз застосування цих технологій: їх використання значною мірою ґрунтується на методологічних принципах західної гуманістичної психології: самоцінності особистості, глибокої поваги та емпатії до неї, врахування її індивідуальності. Такі технології дещо змінюють мету навчання, виховання, освіти: формування особистісних цінностей, оскільки саме вони здатні виконувати функцію вищого критерію для орієнтації індивіда у світі, опори для особистісного самовизначення. В умовах їх упровадження педагог і студент працюють в єдиному емоційно-чуттєвому діапазоні, який запобігає психічному напруженню як результату переживання небезпеки від недікатного вторгнення викладача в життя, світ студента; забезпечується можливість самостійно приймати рішення і поводитись на їх основі. Ця вимога впливає із психологічної закономірності, за якою особи, привчені лише спостерігати та слухати, стають соціально пасивними, виявляються безпорадними перед оточенням.

Стратегія побудови особистісно зорієнтованого освітнього процесу має визначатись науковим розумінням внутрішніх закономірностей розвитку особистості в онтогенезі, а не ґрунтуватись на зовнішній доцільності, коли переважає використання технологій заохочення чи покарання: педагог лише змушує вихованців коритися, а не вільно й свідомо діяти. Практичне використання даної технології свідчить про широке, вільне педагогічне варіювання на основі знання внутрішніх законів розвитку особистості. Ця технологія однаковою мірою звернена і до педагога, і до вихованця, їхніх особливостей і схильностей. Педагог щоразу немовби по-новому змушений будувати свої стосунки зі студентом, особистісний момент утворює центр особистісно розвивальних технологій, а не просто умови для їхньої реалізації.

В Україні та за її межами внесок І. Д. Бега в розроблення особистісно зорієнтованих технологій є визначним. Учений виокремлює *методологічні принципи*, на яких вони базуються: принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій; принцип особистісно розвивального спілкування; принцип використання співпереживання як психологічного

механізму у вихованні особистості; принцип систематичного аналізу (педагогом) власних і чужих вчинків [1]. До цих принципів можна додати й інші, не менш важливі: пріоритет індивідуальності та самоцінності студента, оскільки він є суб'єктом освітнього процесу; адекватність освітніх технологій на всіх етапах підготовки студента закономірностям його професійного формування; випереджувальний характер освіти, що забезпечує формування професійної компетентності майбутнього фахівця; врахування індивідуального досвіду студента, його потреби в самореалізації, самовизначенні, саморозвитку.

І. Бех вважає, що педагог має вбачати у вихованцях своїх учителів. Науковець обґрунтовує три заповіді педагогам: *перша заповідь*: вірити у вихованця; вірити потрібно навіть у найкритичніших ситуаціях, інакше він стає повністю безпорадним, втрачає життєву опору; *друга заповідь*: вірте в себе; ви педагог, професіонал, це дозволить вам обов'язково знайти вихід з будь-якої ситуації; *третья заповідь*: вірте в науку: вірити в педагогічну науку – це складна праця над самим собою, це вироблення професійної здібності до аналізу різноманітних педагогічних явищ, прийняття оптимальних рішень [1].

Дослідники виділяють ознаки, за якими можна ідентифікувати особистісно зорієнтовані освітні технології. Прослідковується зв'язок між ними і визначеними вище методологічними принципами. Так, зокрема Н. Мироненко вважає, що до таких ознак належать: «Метою їх використання є розвиток та саморозвиток особистості з урахуванням здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій і суб'єктного досвіду; створюються умови для реалізації та самореалізації особистості; можливість обрання студентами змісту, засобів, методів, форм організації навчання, що забезпечує їхній особистісний розвиток; варіативність; кінцевим продуктом їх застосування є формування компетентності» [2, с. 129]. Автор вважає, що «особистісно зорієнтоване навчання перетворює студента на активного співрозмовника, співробітника, суб'єкта навчальної діяльності та продуктивної праці» [2, с. 130].

Аналізуючи особливості особистісно зорієнтованих технологій, учені і педагоги-практики здійснюють добір специфічних організаційних форм і методів роботи з навчальним матеріалом. Так, зокрема А. Братанич вважає, що передумовою ефективності застосування особистісно зорієнтованих технологій є діалогічність педагогічної взаємодії. «Педагогічне спілкування, спрямоване на психологічну оптимізацію освітнього процесу, сприяє досягненню діалогічного контакту, що характеризується взаєморозумінням, співпереживанням і готовністю до творчої взаємодії. Діалогічний контакт впливає на емоційно-вольову активність студентів, що веде до позитивних змін у мотиваційно-потребнісній сфері; стимулює виявлення індивідуальності та самостійності; активізує когнітивно-пізнавальну діяльність [3, с. 30]. Дослідник вважає, що діалогічність забезпечує функціональність таких основних педагогічних умов особистісно зорієнтованого навчання:

«узгодження змісту навчання з індивідуальними особливостями та професійними здібностями студента; створення ситуацій успіху в професійно-навчальній діяльності (виокремлено очікуваний успіх, неочікуваний успіх, колективний успіх); побудова діалогічного педагогічного процесу (повага до партнера, до себе, толерантність як презумпція прийнятності); активізація творчої самореалізації студента» [3, с. 31–32].

Доцільність застосування особистісно зорієнтованих освітніх технологій для підготовки фахівців соціономічних професій зумовлюється вимогами державних стандартів із спеціальностей, укладених на основі компетентнісного підходу. Для прикладу проаналізуємо Стандарт вищої освіти України із спеціальності 231 «Соціальна робота» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [4]. Особистісний контекст виявляється вже на рівні об'єкта спеціальності та цілей вивчення. Так, зокрема об'єктом вивчення є «особи, родини, соціальні групи та громади, які потребують підтримки для покращення здоров'я, соціального функціонування та загального благополуччя» [4, с. 5]. Цілі навчання здобувачів освіти пов'язані з «підготовкою фахівців, здатних розв'язувати складні спеціалізовані задачі та прикладні проблеми соціальної сфери; управління соціальними процесами та процесами, що мають місце в індивідуальному розвитку особистості» [4, с. 5].

У працівників соціальної сфери має бути сформована система компетентностей, що є органічним поєднанням інтегральних, загальних і спеціальних (фахових, предметних) складових. Людиноцентрований зміст підготовки бакалаврів із соціальної роботи виявляємо в описі таких загальних компетентностей: «Здатність реалізовувати свої права та обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного) демократичного суспільства; здатність мотивувати людей та рухатись до спільної мети; здатність діяти соціально відповідально та свідомо» [4, с. 7]. Водночас уточнюємо особистісний фокус, аналізуючи спеціальні (фахові, предметні) компетентності: «здатність до аналізу соціально-психологічних явищ, процесів становлення, розвитку та соціалізації особистості, розвитку соціальної групи і громадян»; «здатність до співпраці у міжнародному середовищі та розпізнавання міжкультурних проблем у професійній практиці»; «здатність взаємодіяти з клієнтами, представниками різних професійних груп і громад»; «здатність дотримуватись етичних принципів і стандартів соціальної роботи»; здатність до генерування нових ідей та креативності у професійній сфері» [4, с. 7–8].

Загальний методологічний і теоретичний аналіз особистісно зорієнтованих освітніх технологій, уточнення їх значущості з використанням стандарту вищої освіти із соціальної роботи для підготовки фахівців соціономічних професій є підставою для виокремлення видів цих технологій для використання в освітньому процесі.

Викликає інтерес досвід європейських закладів вищої освіти, які для підготовки фахівців соціономічних професій використовують такі інноваційні технології як арттерапія, імітаційні технології (рольові, ділові ігри,

тренінги), технології проблемного і ситуативного навчання (кейс-стаді), технологія моделювання, технологія евристичного (дослідницького) навчання, рефлексивні технології. Необхідним є також європейський досвід впровадження інноваційних освітніх технологій змішаного (blended learning) та дистанційного навчання у зв'язку зі змінами в дизайні освітнього процесу, зумовленими пандемією коронавірусної інфекції та уведенням військового стану в Україні. Усі можливі інноваційні технології, впроваджені в професійну підготовку фахівців соціономічних професій, впливають на її якість. Нас найбільше цікавить ефект її підвищення.

Уточнимо вплив окремих особистісно зорієнтованих освітніх технологій на процес особистісного та професійного «вироснування» майбутніх фахівців соціономічної сфери. Найбільшу особистісну зорієнтованість, на нашу думку, мають *імітаційні освітні технології*. Спеціально організована навчальна діяльність розвиває вміння спілкуватись, мислити, розуміти явища, здатність до рефлексії та практичної дії. У студентів формуються ціннісні орієнтації, позитивні взаємини, культура спілкування і культура мислення. Психологічні особливості взаємодії суб'єктів навчання мають винятково важливе значення в імітаційних освітніх технологіях. «Ці технології забезпечують особистісний і професійний розвиток студентів лише за умови дотримання певних вимог до учасників спілкування: доброзичливість, відсутність агресивності у пропозиціях, звертаннях тощо; можливість вільного прояву почуттів, що значно підвищує здатність до творчості; розвиток емпатії – вміння відчувати психологічний стан іншої людини, вміння співпереживати, співчувати; використання способів ненасильницького спілкування – свобода вибору, зняття чи обмеження заборон у поведінці, акцент на позитивному, заохочення відповідей, можливість допущення помилок при вивченні нового, довіра, авансування похвали тощо; розвиток вміння розуміти, приймати і визнавати думку інших людей, вироблення установок децентрації – здатності стати на позицію іншої людини, навіть не погоджуючись з нею щодо суті питання; розвиток вміння сприймати ситуації (відповіді, пропозиції) не як гарні чи погані, а як ситуації, які вимагають міркування, обдумування, вирішення, тобто сприймати їх як проблемні ситуації» [5, с. 26–27].

Проблемність, особистісна взаємодія, єдність розвитку кожного студента і групи, самонавчання на основі рефлексії – провідні принципи імітаційної освіти. Різновидом імітаційних освітніх технологій є ігрові технології. Вони являють собою синтез релаксопедичних підходів (зняття бар'єрів, психологічної скруті) та імітаційних проблемних ситуацій, зокрема конфліктних, у яких учасники виконують відведені їм соціальні ролі відповідно до висунутої мети. Широко практикуються організаційно-діяльнісні, пізнавально-дидактичні, рольові та ділові ігрові технології. Зауважимо, що ігрові технології як найпоширеніший у практиці сучасних ЗВО вид імітаційних технологій мають використовуватись у сукупності з іншими освітніми технологіями.

Інноваційна *технологія евристичного (дослідницького) навчання* теж є доцільною для сприяння особистісно-професійному становленню студентів, оскільки її застосування базується на таких принципах: особистісного формування цілей студента; вибору індивідуальної освітньої траєкторії; метапредметних основ змісту освіти (метапредметні об'єкти забезпечують можливість суб'єктивного особистісного пізнання); продуктивності навчання: головним орієнтиром навчання є особистий освітній ріст студента, який передбачає нарощення внутрішніх і зовнішніх продуктів навчальної діяльності; освітньої рефлексії (освітній процес рефлексивно усвідомлюється суб'єктами навчання).

Педагогічну технологію, поширену на Заході під назвою «кейс-метод», вважають початком подолання кризи освіти в сучасному світі. Ознайомлення з нею дозволяє вважати її застосування доцільним як особистісно зорієнтованої технології. Це можемо довести використанням багатьох аргументів. Зокрема, мета ситуативного навчання відрізняється від класичної мети навчити, дати єдино «правильні» завчасно визначені знання, вміння та навички), оскільки освітній процес орієнтований на усвідомлення не єдиної, а багатьох істин. Кейс-технологія є найбільш демократичною освітньою технологією: взаємодія суб'єктів освіти являє собою паритетний діалог; викладач виконує функцію не ментора, «істини в останній інстанції», а організатора, співрозмовника; студент не оволодіває готовими знаннями, а виробляє їх у співпраці та співтворчості з викладачем. Важливо, що результатом застосування цієї технології є не лише знання, а й професійні навички, які студент має можливість спробувати застосувати. Для особистісного розвитку здобувача вищої освіти важливо те, що застосування кейс-технології сприяє розвитку системи цінностей студентів, їхніх професійних позицій, життєвих установок, своєрідного професійного світосприймання. І насамкінець: технологія дозволяє отримати задоволення від пізнання нового, тому що має місце емоційне спілкування, захопленість дискусією. Однак у вітчизняних закладах вищої освіти використання цієї технології є дещо проблематичним як через матеріальні чинники, так і через психологічні та організаційні. Психологічною перешкодою є консерватизм певних викладачів і студентів, які не бажають працювати по-новому. Поглибити внутрішню мотивацію учасників освітнього процесу працювати із кейс-технологією зможе вирішення таких організаційних питань: підготовка науково-педагогічних працівників, методично і змістово правильне розроблення зразків «кейсів» та створення ситуації зацікавленості в кейс-технології у студентів.

Висновки. У запропонованому в статті матеріалі зроблена спроба здійснення кореляції між спрямованістю особистісно зорієнтованих освітніх технологій і змістом та функціями професійної діяльності працівників соціономічної сфери. Виокремлюємо дескриптори ідентифікації особистісно зорієнтованих технологій. До них належать такі: наявність у здобувачів вищої освіти мотивації до навчання; сформованість у закладі

вищої освіти сприятливого, комфортного і безпечного освітнього середовища для досягнення мети; використання ефективних форм, методів і технік навчання; опора на досвід, знання, уміння і навички студентів; наявність у здобувачів вищої освіти відчуття контролю над процесом свого навчання; досягнення успіху, задоволення пізнавальних потреб та потреби у самореалі-

зації; повне занурення у процес навчання; достатність часу на засвоєння нових знань і вмінь; відсутність факторів ризику для здоров'я; зміна змісту навчання і позиції викладача. Ці ознаки особистісно зорієнтованих технологій засвідчують фокусування освітньої діяльності на особистості студента, що є засадничим для його «виروضування» як фахівця соціальної сфери.

Література:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
2. Мироненко Н.В. Особистісно орієнтоване навчання у процесі викладання дисципліни «Основи проектування та моделювання». *Наукові записки. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти*. 2017. Том 1, № 12. С. 127–131.
3. Братанич А.А. Особистісно орієнтовані технології в педагогічній освіті. *Наукові записки (Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова). Серія: Педагогічні та історичні науки*. 2014. Випуск 119. С. 26–33.
4. Стандарт вищої освіти України. Спеціальність 231 «Соціальна робота». Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти : Наказ МОН України № 557.24.04.2019 р. 18 с.
5. Барановська Л., Харадзе Є., Фудерер Т. Теоретичні та методологічні засади впровадження інноваційних освітніх технологій у підготовку здобувачів вищої освіти. *Інноваційні освітні технології: світовий і вітчизняний досвід використання в системі неперервної освіти* : монографія / за ред. Л.В. Барановська, Л.І. Морська. Біла Церква, 2022. 341 с.

References:

1. Beh I. D. (1998) Osobystisno zoriientovane vykhovannia: Naukovo-metodychnyi posibnyk [Personally oriented education: Scientific and methodical manual]. Kyiv: IZMN. 204 s. [in Ukrainian].
2. Myronenko N. V. (2017) Osobystisno orientovane navchannia u protsesi vykladannia dystsypliny «Osnovy proektuvannia ta modeliuvannia» [Personally oriented training in the process of teaching the discipline "Fundamentals of design and modeling"] *Naukovi zapysky. Serii: Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity*. 2017. Tom 1, №12. S. 127–131 [in Ukrainian].
3. Bratanych A. A. (2014) Osobystisno oriientovani tekhnolohii v pedahohichnii osviti [Personally oriented technologies in pedagogical education] *Naukovi zapysky (Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova). Serii: Pedahohichni ta istorychni nauky*. Vypusk 119. S. 26–33 [in Ukrainian].
4. Standart vyshchoi osvity Ukrainy (2019) [Standard of higher education of Ukraine] *Spetsialnist 231 «Sotsialna robota»*. Pershyi (bakalavrskiy) riven vyshchoi osvity. Nakaz MON Ukrainy № 557.24.04.2019 r. [in Ukrainian]
5. Baranovska L. V., Kharadze E., Fuderer T. (2022) Teoretychni ta metodolohichni zasady vprovadzhennia innovatsiinykh osvitnikh tekhnolohii u pidhotovku zdobuvachiv vyshchoi osvity [Theoretical and methodological foundations of the introduction of innovative educational technologies in the training of higher education applicants] *Innovatsiini osvitni tekhnolohii: svitovyi i vitchyzniani dosvid vykorystannia v systemi neperervnoi osvity: monohrafiia / za red. L. V. Baranovska, L. I. Morska. Bila Tserkva*. 341 s. [in Ukrainian].